

Csizmadia Ervin

Minden vége és minden visszatérése

Francis Fukuyama 1989-es elmélete mai olvasatban

A politika sokszor nagyon egyszerű képleteket dob fel. Az 1980-as évek végén „véget ért” a történelem, ma pedig visszatér. A kettő között van a Szovjetunió bukása, a liberális demokrácia fényes nemzetközi karrierje és a globális kapitalizmus válsága (hogyan Soros György egyik könyvének címét idézzem). De legalább ilyen fontos, hogy mit is jelent a történelem vége, már csak azért is, mert belőle jobban megérthetjük a visszatérést.

Francis Fukuyama 1989-es, *The End of History?* című [cikke](#) az egyik legtöbbet olvasott és hivatkozott politikatudományi alapkivétel az elmúlt évtizedekben. S ezzel együtt az egyik legfelületesebben olvasott is. Körülbelül annyit szoktunk mondani róla, hogy a szerző szerint a történelemnek vége van, és hogy ez micsoda marhaság. Holott ha mondani kellene egy írást, amelyből megérthetjük mindazt, ami az elmúlt 30 évben velünk történt, nagy valószínűséggel az első helyen ezt mondhatnánk. A történelem vége szerzője ugyanis (magam is meglepődöm, ahogy újra olvasom) elmondja azt a *három dolgot*, ami tényleg bekövetkezett 1989 után. 1. Elmondja, hogy vége van a

történelemnek. az addiginak vége lett. 2. Elmondja, hogy vége van a geopolitikának. Az addiginak vége lett. 3. S elmondja, hogy vége van a politikának is. És – lássunk csodát – az addiginak ugyancsak vége lett.

Vagy mégsem teljesen ez történt?

Jövendölései egy ideig töretlenül igazolódnak, az után azonban nem. Merthogy a 2000-es évektől elkezd visszatérni a *történelem*. Jelcin után a korai Putyin még csak-csak páriroz az amerikaiaknak, de a 2000-es évek Putyinja már nem kezes bárány, s e miatt visszatér a *geopolitika*. S bármennyire is úgy tűnt, a politika feloldódik formális és informális csoportok átláthatatlan iszapbirkózásában (vagy ha tetszik: a technokrácia uralmában), manapság újra óriási az igény a régi értelemben vett (vezető-centrikus) *politikára*. Egy ideig három „vég” tanúi voltunk tehát, hogy mára három „visszatérés” részesei legyünk.

A történelem vége

1989-ben alig volt valamire való szerző, aki kokettált a történelemmel. Francis Fukuyama azért más, mint a történelmet utáló korabeli tucat-szerzők, mert ő az akkoriban népszerű szovjetológusok és tranzitológusok megközelítésével merőben ellentétes módon *történefilozófiai* síkon áll: „nehéz megszabadulni attól az érzéstől, hogy a világtörténelemben valami alapvető változás zajlik”. A korszak politológusainak zöme éppenséggel elfordult a történelemtől és csakis a jelenre, a demokrácia megvalósítására koncentrált. Erre jön

Fukuyama, aki a liberalizmus győzelméről beszél, és történeti perspektívát nyit a liberalizmusnak. A liberális demokrácia világméretű győzelméről (sőt ahogy pár évvel későbbi könyvében mondja: a liberális világforradalomról) szóló Fukuyama-i elmélet persze nem történészi precizitású; inkább egy ideológiai konstrukció alapjainak megteremtéséről van szó, ám mégis roppant érdekes, hiszen a szerző azt akarja bemutatni nekünk, hogy az elmúlt kétszáz évben a liberalizmus mellől valamennyi ideológiai ellenfele kidőlt, s a 20. század végére lényegében egyedül maradt a színen. A liberalizmus a 19. század elején leszámol legrégebbi történelmi ellenfelével, az abszolutizmussal, a 20. század első felében a fasizmussal és a bolsevizmussal, végül a 20. század végén a marxizmussal is. De ezekben a győzelmekben van még egy közös eleme: valamennyi győzelem a liberalizmus felé irányuló ösztársadalmi bizalomból következhetett be, s mivel ez a bizalom megvolt, ez megerősítette magát az ideológiát, amely így minden riválisánál erősebbé válhatott. A 19. században az emberek a szabadság, a jobb élet és a fejlődés letéteményesét látták benne, s ugyanez a helyzet a 20. század végén is. Azért érhet véget a történelem, mert csakis egy világnézet, eszmerendszer képes arra, hogy ennek a bizalomnak megfeleljen, illetve egy nézet van, amelyre az emberek bizalmukat átruházzák.

E világtörténelmi léptékű megközelítéssel Fukuyama szembehelyezkedik azokkal az elméletekkel is, amelyek szerint a 20. század végének uralkodó tendenciája, hogy a különféle világnézetek

vagy politikai rendszerek közelednek egymáshoz (konvergenciaelméletek), s a korábbi rivális ideológiák fokozatosan feloldódnak (az ideológiák vége elméletek). A szerző szerint azonban semmiféle ideológiai konvergenciáról nincs szó (különösen nem kapitalizmus és szocializmus konvergenciájáról), ellenkezőleg: a gazdasági és a politikai liberalizmus egyértelmű győzelme következett be, mégpedig azért, mert „tökéletesen kimerült a nyugati liberális demokráciával szembeni összes alternatíva”.

A szerző nem helyezkedik bele abba a közismert diskurzusba, hogy az 1980-as évek végén pusztán a 2. világháború utáni világrend felbomlásáról lenne szó. Egy ilyen diskurzus ugyanis a szovjetológia hagyatéka, s ő – ahogy már mondtam – szeretne kilépni ebből a hagyományból. Ehhez nyújt számára lehetőséget a tágasabb, világtörténelmi perspektíva, amely arról szól, hogy nem csupán a hidegháborús világrendnek van vége, hanem az emberiség *ideológiai fejlődésének*. Mindezzel nem azt mondja, hogy a történelem befejeződése után nem lehetséges *semmilyen* fejlődés (a jövő liberális demokráciáinak fejlődési dinamikáját nem lehet előírni és meghatározni), csupán azt, hogy a 19. században létrejött liberális demokráciát rendszerszerűen nem lehet meghaladni.

Persze a szerző is érzi, hogy a „liberális demokrácia, mint a történelem vége” tétel azért még további igazolásra és részletezésre szorul. Például maga is felvet egy joggal felmerülő kérdést: azt jelenti-e a liberális világforradalom, hogy a liberális demokrácia értékei egyaránt és

mindenütt érvényesülnek? A szerző erre azt a választ adja, hogy az elmélet hatékonyságát *nem* azon lehet lemérni, a kitűzött célt *hány* ország valósítja meg. Ez már a történelem vége tézistől átvezet minket a geopolitika vége téziséhez.

A geopolitika vége

A dolgozat egy pontján ugyanis előkerül konkrét országok és/vagy nagyhatalmak példája is: Japán, Kína és a Szovjetunió. Mindhárom jelentős befolyással rendelkező országról megállapítja: egyik sem képes/tud hatékony eszmei-gondolati alternatívát állítani a liberális demokrácia univerzális normájával szemben. Kínáról például ezt rögzíti: ma már nem lép fel „a földkerekség liberalizmusellenes erőinek zászlóvivőjeként” Nem azt mondja tehát, hogy akár Kína, akár a Szovjetunió maga is liberálissá válna vagy velük kapcsolatban ez elsődleges követelmény lenne. Ilyen átalakulás nem szükséges a liberális világforradalom győzelméhez. Csupán annyi kell, hogy „az államok feladják ideológiai igényeiket, miszerint az emberi társadalom fejlődésének más jellegű, magasabb rendű formáit képviselik”. Amennyiben tehát nevezett országok nem rendelkeznek önálló ideológiai programmal, és nem akarják eszméiket a korábbiakhoz

használó nagyhatalmi ambíciókkal terjeszteni, akkor ezzel véget ér a nagyhatalmi versengésre épülő politika korszaka is.

A liberális demokrácia egyetemességét, univerzalitását pedig éppen ez az új „geopolitikai szituáció” alapozza meg, vagy teszi azt teljessé. Hiszen, ha egyfelől vannak liberális demokráciák, másfelől azok, amelyek nem liberális demokráciák ugyan, de nem tudnak és nem is akarnak ezzel rivális értékeket megfogalmazni, nos, egy ilyen új szituációban átalakul a hagyományos értelemben vett külpolitika. Ami azt jelenti, hogy ettől kezdve az egyes országok nem elsősorban a *külső* kapcsolatokra, hanem rendszereik *belső* tökéletesítésére (intézményekre, államépítésre, alkotmányos teendőkre, emberi jogokra stb.) koncentrálhatnak, s ez a nemzetközi megosztottságmentes új horizont teremtheti meg a liberális értékeken nyugvó új világrend alapjait.

Természetesen a nemzetközi kapcsolatok nem iktatódnak ki végleg, csupán átalakulnak. Hiszen „a világ azon vidékein, amelyek elérkeztek a történelem végéhez, a nemzetközi kapcsolatokban fontosabb szerepet játszik a gazdaság, mint politika, vagy a stratégia” Mindez azonban nem automatikusan beálló állapot, hanem ismét csak egy tudati komponens eredménye: a szovjet elitek belátásáról és a demokrácia iránti elköteleződéséről van szó; semmiféle liberális világforradalom nem jöhet létre pusztán a legfejlettebb nyugati és az őket követni kívánó kelet-közép-európai elitek szövetségével. Ez a történetnek csak az egyik fele. Legalább ilyen fontos, hogyan

viszonyulnak mindehhez a késő-kommunista szovjet elitek. Fukuyama egyértelműen „bekalkulálja” tehát a korábban ellenérdekelt, de az 1980-as évek második felére megváltozó eliteket, amelyek – a gorbacsovi reformpolitikát támogatva – voltaképp eljutnak a történelem vége álláspont elfogadásához.

Ha az 1980-as évek végén *több nagyhatalom* megegyezése szükséges a korábbi status quo megváltoztatásához (esetünkben az egypólusú világrend kiépítéséhez), akkor később, a 2000-es évek második felében ugyanennek a *nagyhatalmi* szituációnak az átalakulása okozza majd az addig töretlenül létező liberális világrend meggyengülését. Egyszerűen szólva: amiért ma egészen megváltozott a 25 évvel ezelőtti helyzet, az annak köszönhető, hogy az orosz elitek immár felmondták a bizalmat a korábban általuk is jóváhagyott liberális világrend iránt.

A politika vége

De volt még egy harmadik jóslata is, s talán ez a legérdekesebb. Mert azt is mondta még, hogy a liberalizmus világméretű triumfálásával a politikának is vége lesz majd. A régi politikában nagyon fontos szerepet töltenek be az úgynevezett „államférfiak”, de vajon mi szükség van a továbbiakban rájuk, ha se történelem, sem nemzetközi ellentét nincs? Ha a liberális demokrácia egyetemes norma, akkor a nemzeti ambíciók

kiélése a jövőben nem lesz annyira fontos, és e miatt a hagyományos politikai szerepkészletek leértékelődnek.

De mi kerül a politika helyére? Fukuyama azt mondja: a jövőben a politika helyét a gazdaság veszi át. Amennyiben ugyanis nincsenek nagy társadalmi konfliktusok, megszűnik annak a politikai osztálynak a szerepe, autoritása, amely a történelem során ezeknek a konfliktusoknak az élharcosa volt. Ily módon azonban nem csak a politikusi osztály, de maga a politika üresedik ki, hiszen azok kerülnek előtérbe, akik a történelem vége utáni gazdasági viszonyokat menedzselik. Mai kifejezéssel: a technokrácia.

Minden visszatérése

A történelem végével a liberális demokrácia egyedül marad a porondon, azaz megszűnnek az eszmei konfliktusok. A geopolitika végével megszűnnek a nemzetközi konfliktusok. A politika végével eltűnnek a régi típusú politikusok. Igaza volt-e Fukuyamának? Az 1990-es évek nagy részére igen.

1. A jelenre koncentráció demokratizálások sikeresek voltak, az új demokráciák intézményei kiépültek, az elitek nagy vonásokban megegyeztek, működőképesebbek voltak az új rendszerek. El nem tudtuk volna képzelni, hogy a régi idők történelmi konfliktusai újra előkerülnek;

az átmenet éppen a történelem lezárását és a jelen bővületét jelentette.

2. Az amerikai-orosz kapcsolatok soha nem látott módon prosperáltak. A Szovjetunióból létrejövő Oroszországot sikerült demokratizálni és pacifikálni, s úgy tűnt: Oroszország a Nyugattal új módon tud kiépíteni kapcsolatokat és a világközösség egyenrangú részese lesz.

3. A politikában a nagy vezetők kora lejárni látszott, s helyükbe kis technokraták jöttek. A régi értelemben vett politikai működési logika odavan, s tényleg a technokratikus-bürokratikus cselekvés sokkal erőteljesebb, mint korábban bármikor.

Csakhogy a 2000-es évek közepétől alapjaiban változik meg a helyzet.

Minderről persze itthon mi körülbelül annyit tudunk, hogy Orbán ostorozza az európai „bürokratákat”. Ami ugye a populizmus egy neme, merthogy elitellenes. Csakhogy ennél ma probléma sokkal mélyebb. merthogy ha igaza van Fukuyamának, akkor a politika vége és elhalása egy másfajta, immár *nem politikai*, de mégis a politikáról döntéseket hozó kasztot hozott létre. Amelynek viszont a természetéről, szerveződéséről alig tudunk valamit. Annyit azért mégis megállapíthatunk, hogy e kaszt és a populizmus megerősödése között sok nyugati elemző is szoros összefüggést lát és a téma visszatérő elemzések tárgya. Nálunk azonban mintha csak az egyik elemről, a populizmusról, vennénk tudomást.

Az igazán érdekes kihívás, amit számunkra Fukuyama újra olvasása tartogat, hogy a/ mi van, ha visszatér a történelem? b/ Mi van, ha visszatér a geopolitika? c/ Mi van, ha visszatér a politika?

A történelem visszatéréséről Robert Kagan 2007-ben könyvet is írt, amolyan [anti-Fukuyamát](#). A geopolitika visszatérése napnál világosabb a 2000-es évek eleje óta. Ha követjük Fukuyama logikáját, miszerint a korabeli szovjet elitek nélkül nem jöhetett volna létre demokratizálás, akkor ebből az következik, hogy a mai orosz elitek nélkül a demokratizálás eredeti formája nem folytatódhat. És valóban nem. Végül a „politikátlanított”, menedzseri jellegű politika-felfogással szemben visszatért a hagyományos, a karizmatikus vezetőkre fókuszáló, a nép nevében szerveződő politika.

